

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

Վ Ա Ր Դ Ա Վ Ա Ռ

Երդի մը չափ անոյշ և նկարի մը պէս գեղեցիկ՝ այդ բառը...

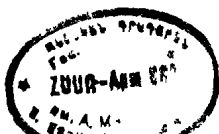
Ոչ մէկ տարակոյտ թէ խորագոյն հնութենէ մը կուգայ ան մեզի. նախաքրիստոնէական կրօնքի եւ բարքերու յիշատակներէ, հայ հին հաւատքի նշխար մը. անունը՝ ինչպէս կը կարծուի առ հասարակ, մեր հեթանոս անցեալի օրերուն խմբուած մեծ տօնի մը:

Այդ տօնը կը կատարուէր նաւասարդ ամսոյ սկիզբները, այսինքն տոմարական դրեթէ նոյն այն շրջանին, որուն պարունակին մէջ է որ կը հոլովուի հիմակ ալ գեռ՝ անոր յաջորդած աւետարանական տօնին տարեգարձը:

«Աշխարհախումբ» ոգևորութեան մը մէջ տեղի կ'ունենար ան. բուն ազգային պաշտամունքի առարկայ եղած բոլոր աստուածութիւնները, մէկ տեղի մը մէջ խմբուած, իրենց կը քաշէին ամբողջ ժողովուրդը. ու Հին Տոմարի «Աւելեաց» քանի մը օրերը Ռմգղական հուրին և կարգ մը կուռքերու դիցապաշտօն հանդէսներուն նուիրուելէ վերջ, նոր Տարիի տօնը կը կատարուէր «Ամասնորայ դիք» Արամազդի և Վարդամասն վարդաժողի» Աստղիկի ընծայաբերուած ձօներով:

Անոր կը խառնուէր Զրհեղեղի յիշատակն ալ, որուն մէկ փոփոխակը, ինչպէս ուրիշ շատ ազգերու, մեր մէջ ևս կը թուի ինքնուրոյն ձևով պահուած ըլլալ վաղուց. ու տարակոյտ չկայ թէ անոր վերլամնացութիւնն են աղանի թոցներու և շուր սրսկելու սովորոյթները, որոնք ցարդ մաս կը կազմեն մեր եկեղեցական Փոլլոնին, հին տօնը փոխանակող նորին մէջ ևս:

Ինչպէս տօնին զխաւորագոյն մասը, ամանորը, նուիրուած էր՝ Նաւասարդ կոչումով՝ Արամազդի, իբրև կեանքի և ստեղծագործութեան աստուծոյ, միւս մաս մը ևս նուիրուած էր իր դասեր՝ Աստղիկի, որ Հայ Պանթէոնին ամենէն ժողովրդական դիցունհին էր, իբրև տարփանքի եւ գեղեցկութեան աստուածուհի: Թէ անոր զգացումը երկար ատեն ապրած է ժողովուրդին սրտին մէջ՝ կը հասկցուի մեր քանահիւսական գրականութեան մէջ իր անուանը շուրջ կազմուած վէպերէն, առասպելներէն եւ ականջութիւններէն: Իր ծաղիկն էր՝ զխաւորաբար՝ վարդը, որ, նախապէս սպիտակագոյն, կարմիր էր դարձած՝ զայն կոխելէն վերաւորուած իր փափուկ ոտքերէն կաթկթած արիւնէն. այս պատճառաւ նաւասարդեան տօներէն իրեն պատկանող հանդէսներուն մասը, կուռքը, կոչուեր էր Վարդավառ. յայտնապէս՝ ուղղակի ժողովուրդին սրտէն:

1936

Թուած թովիչ բառ, որ ֆուսայ, դարերու ընդմէջէն, իրմով ներկայացած իրը կամ կրօնական տարրը անյայտանալէն ետքն ալ, քաղաքացիական իրաւունք ձեռք բերելով իրեն համար հայ քրիստոնէական տօնացոյցէն ներս:

Ազգային թէև շատ տարածուած, բայց ըստ ինքեան ոչ շատ հին, աւանդութիւն մը Լուսաւորչի կ'ընծայէ հեթանոսական այս տօնին խափանումը և անոր տեղ Այլակերպութեան քրիստոնէական տօնին հաստատուիլը: Հարկ է դիտել թէ այս վերագրումին առաջին մասը միայն կրնայ ճիշդ լինիլ:

Ազաթագեղոս, Փաւստոս և Ջենոր Գլակ, մեր երեք հնագոյն պատմիչները, որոնք ամենէն աւելի հանգամանք ունին լսելի ըլլալու այս մասին, Սուրբին կարգադրութեամբ Նաւասարդեան տօներուն տեղ Յովհաննու Կարապետի և Աթանազիոսի յիշատակը հաստատուած լինելը պատմած ատեննին չեն յիշեր ո՛չ Վարդապաւ եւ ո՛չ Այլակերպութիւն. լռութիւն՝ որ կը պահուի նոյնպէս Վրթանէսի եւ Մեծն Ներսէսի օրով տեղի ունեցած այդ տօնակատարութեանց մասին խօսուած ատեն:

Նկատել պէտք է թէ Վարդապաւը չյիշուիլը, հեռի անոր հնութեանը դէմ ապացոյց մ'ըլլալէ, ընդհակառակն այդ բառին ժողովրդային կոչում մ'ըլլալը կը մատնանշէ առ առաւելն, երբ չմոռնանք մանաւանդ Վարդապաւի մատակները՝ մասին տրուած պատուէրը Սահակ Պարթևի կանոններուն մէջ, որոնց հարգատեւութեանը մասին եթէ հարկ իսկ ըլլալ կարկածիլ, կարելի չէ ուրանալ անոնց խոր վաղնջականութիւնը: Իսկ Այլակերպութեան մասին լռութիւնը աւելի քան հասկնալի է: Չէր կրնար յիշուիլ, որովհետեւ ո՛չ միայն Լուսաւորչի օրով, այլ և յաջորդ չորս-հինգ դարերուն այդ տօնը տակաւին գոյութիւն չունէր ընդհանուր եկեղեցւոյ մէջ, ուստի և մեր գայն Գ. դարէն արդէն ունենալը պիտի լինէր բոլորովին անբացատրելի:

Արդարև, եկեղեցին շատ ուշ պէտք է անդադարձած ըլլայ Բ. Կաթ. Ա. 15ի այն խօսքին, ուր առաքեալն Պետրոս, Բրիստոսի այլակերպութեան դէպքին ակնարկելէ վերջ, կարծես կը պատուիրէ որ իր մահէն վերջ տօնուի ան: Յոյն եկեղեցւոյ մէջ իբրև տօն հազիւ Զ. դարու երկրորդ կէսէն վերջ կամ եօթներորդին կը յիշուի ան, և Լատինաց մէջ՝ ոչ կանուխ քան Ը. դարը: Իսկ մեր մէջ չի կրնար աւելի առաջ եղած ըլլալ քան Յունաց մէջ:

Այլակերպութեան նուիրուած երկու ճառերէն, զորս ունինք մեր հին դրականութեան մէջ, մին՝ յանուն եղիշէի, զոր կը կարդանք Տօնին երեկոյեան պաշտամունքին միջոցին, և միւսը՝ դարձեալ նոյնին վերագրուած, և իբր այդ հրատարակուած անոր ամբողջական գործերուն մէջ, առաջինը Թարգմանութիւն է Ս. Բարսեղէ, և այդ տեսակէտով նոյն իսկ շատերէ անհարագատ նկատուած, իսկ երկրորդ նոյնպէս չի կրնար ըլլալ Պատմագրինը, ոչ միայն լեզուական դատումով, այլ մասնաւորաբար որովհետեւ անոր գրիչը կը ներկայանայ իբրև պաղեստինաբնակ մէկը, կամ առ առաւելն Թաւրթի ուխտաւոր մը, Հետևաբար, այս երկուքն ալ չեն կրնար ծառայիլ իբրև վաւերագիր տօնագիտական ճշդումի, երկուքն ալ լինելով աւելի մեկնաբանական դրուածք, քան թէ տօնապատճառօրէն գրուած ճառեր:

Այսպիսի բնոյթ մը ունենալ կը թուի մեր մէջ աւելի ճշգրտագոյն Վարդա-

վառի Խորհրդոյ՝ մականդրուած այն ճառը, որ Խորհնացւոյ վերադրուած է և իբր այն հրատարակուած անոր ամբողջական գործերուն մէջ: Այս գրուածքը մեծագոյն մասամբ թարգմանուած լինելով Յովհան Գամասկացիի մէկ ճառէն, հայացուած պէտք է լինի՝ ամենականուխը՝ Ը. դարու վերջերը, զրչէն՝ հետեւաբար՝ Ստեփանոս Սիւնեցւոյ, եւ համանունութեան ճամբով սխալմամբ ընծայուած Մովսէս Գերթոյ Սիւնեցւոյ:

Լոկ այս գրուածքը կրնայ թերևս ընդունուիլ իբր չուկէտ՝ ճշդելու համար Ալլակերպութեան տօնին մեր մէջ հաստատման թուականը: Անոր թարգմանութեան ատենը, տօնը պէտք է հաստատուած եւ նուիրագործուած լինի արդէն մեր մէջ, զի հոն կը յիշուի անոր՝ Տաղաւարահարաց տօնին օրինակաւ և Կիրակի օր մը, և Զատիկէն երկու յինուը յետոյ կատարուիլը, իբրև կրկինազատիկ, ինչպէս է և այժմ:

Արդ, նկատելով որ Վարդան և Կիրակոս պատմիչներ ներսէս Գ. Շինողի օրով Բագաւանի մէջ տեղի ունեցող «աշխարհաժողով» տօնակատարութեան մը ակնարկելով՝ այդ թուականին համար առաջին անգամ կը յիշեն Վարդավառ անունը, սխալ չըլլայ թերևս եզրակացնել թէ Ե. դարէն, այսինքն Յունաց մէջ հաստատուելէն ոչ շատ ետքն է որ սկսած է մեր մէջ ևս կատարուիլ Ալլակերպութեան տօնը: Ստոյգ է թէ այս երկու պատմիչներ իրենց ակնարկութեան մէջ չեն յիշեր Ալլակերպութիւն բառը. բայց Վարդավառի «Հարց»երու ինդիքի մը մասին իրենց նկատողութիւնը ուրիշ տօնի կողմ չի կրնար տանել մեր մտածումը. և պէտք է՝ չըլլայ առ առաւելն ընդունիլ թէ կամ իրմէ քիչ առաջ հաստատուած էր արդէն տօնը եւ անոր նուիրուած «Հարց»երու մասին ինք ըրաւ վերջնական կարգադրութիւն մը, և կամ առաջին անգամ իր հրատարակած տօնին ստեղծած խանդավառութիւնը պէտք է եղած ըլլայ պատճառ յօրինման բազմաթիւ «Հարց»երու, որոնցմէ ընտրանք մը ընելու պարտականութիւնը յանձնեց կաթողիկոսը Բարսեղ ճոնի:

Ամէն պարագայի մէջ, ստոյգն այն է թէ հեթանոս վարդավառը Լուսաւորչի տնօրինութեամբ Գ. դարուն փոխանակուեցաւ Յովհ. Կարապետի և Աթանազիոսի յիշատակով, և այսպէս տօնուեցաւ մինչև է. դար, Նաւասարդի առաջին օրուան մերձաւորագոյն կիրակիին: Յետոյ, երբ կիրակի օրերը սրբոց տօն չկատարելու սովորութիւնը օրինականացաւ, այդ թուականին, երկու սուրբերուն տօնը, իբրև տօն անոնց նշխարներուն փոխադրութեան, տեղափոխուեցաւ Յարութեան առաջին եօթնեկի Հինգշաբթի օրը: Բայց Լուսաւորչեան կարգադրութեան հետքը մնաց դարձեալ, թէև տեղականացած ամփոփումով. զի Վարդավառ — Ալլակերպութիւն ազգային ուխտաւորական ոգևորութեամբ տօնուեցաւ միշտ մասնաւորաբար Յովհաննու Կարապետի անուան նուիրուած այն սրբավայրերուն մէջ — ի Տաթոն, ի Բագրևանդ, ի Սեբաստիա, և այլն — որոնց կառուցումը պատմութիւնը և աւանդութիւնը կ'ընծայէին Լուսաւորչի:

✱

Պարզ է ուրեմն և անառարկելի թէ Վարդավառը, այնպէս՝ ինչպէս երկար դարեր տօնեցին և զեռ կը տօնեն զայն Ազգն ու Եկեղեցին, երկիցս կատարուած փոփոխութեան մը պատկերը կը ներկայացնէ մեզի:

Այդ փոփոխութեան մէջ պէտք է տեսնել ոչ թէ հինը նորի վերածելու արարք մը լոկ, այլ զեղեցիկէն զեղեցկութեան, զգոյականէն հոգեկանին բարձրանալու ձգտում մը:

Հեթանոս Վարդավառը կրօնքին մէջ խառնելով զգայապաշտ վայելքին տեսութիւնը, հեշտութեանց դիցուհիին պատկերին առջև մարդկային բարոյականը կ'իջեցնէր ամայիսի ըմբռնումի մը, որուն ամենէն տկար բանաձևումը պիտի ըլլար եպիկուրեան սա սկզբունքը. «Բոլորիւք վարդից պսակեացուք՝ մինչ-չև թառամեալք իցեն»:

Ի՞նչ մեծ ծառայութիւն էր որ Լուսաւորիչ կը մատուցանէր իր ժողովուրդին բարոյականին, անզգաստ կիրքերու բազինին տեղ կանգնած սեղանի մը վրայ անոնց պատուել տալով յիշատակը Աւետարանի սեմին վրայ յոյն իսկ նա հատակուած Վկայի մը, որուն նայուածքը, խօսքն ու ի վերջոյ արիւնը ամենէն ահեղ բողոքը եղած էր ապականուած բարքերու պղծութեանց դէմ: Պէտք չկայ բնաւ հին ժամանակաց դիցակրօնութենէն յառաջացած բարոյական անկումներու տիեզերական փաստին դիմելու, կարենալու համար պատասխան մը մտածել այդ հարցումին: Նուազագոյն ողջմտութիւնը պիտի կարենար հասկցնել Վարդավառի տօնին քրիստոնէական առաջին փոփոխութեան փրկարար իմաստը:

Այդ իմաստը վսեմական բարձրութեան մը կը վերանայ տօնին երկրորդ փոփոխութեան միջոցին, երբ սուրբ լեռնէն ճաճանչող լոյսերուն առջև կը տըժ-գունին «Վարդածղի» արշալոյսին շողերը:

Այս շողերուն և այդ լոյսերուն հանդիպումն իրարու՝ զեղեցիկին և զեղեցկութեան, անցաւորին և անանցին դէմյանդիմանութիւնն է ինքնին: Գոյնե-րու եւ դիծերու դաշնաւորութիւնը կրնայ զեղեցիկի տպաւորութիւնը տալ սրբոյն, բայց բուն զեղեցկութեան հրայրքը, ներքին կեանքի վերածուած, հոգեկան վիճակէ մը միայն կրնայ բղխիլ. առաջինը զգայութեանց խաղ մըն է լոկ, հեշտանքին խաբկանքը, երկրորդը՝ հոգիի խորհուրդ մը, որ, նուիրումի և անձ-նուրացութեան բերումներով տողորուած գիտակցութեան մը մէջ, յառաջ կը բերէ մտատիպար մարդը, պայծառակերպութիւնը անձին:

Ու ազգ մը աղնուացնելու, մարդկութիւնը իր աստուածային կոչումին վերուղղելու համար ոչ մէկ գորութիւն աւելի արդիւնաւոր պիտի լինէր որքան բազմացումը անոր մէջ այդ կերպով պայծառակերպուած, այսինքն Աստուծոյ խոկումով լուսաւորուած և ընկերին սիրովը առաքինացած մարդերու:

Թաքորը, հաւատքի և բարոյականի այդ հրաշալի բեմը, այդ դասն է սր կուտայ մարդկութեան:

Ահա՛ թէ ինչո՞ւ համար անոր ջահաւորած իմանալի լոյսի շքեղութեանց առջև պէտք էր անհեծէին մոռցուէին ճայրտ պատրոյզներէ առկայծող զգայա-կան պզտիկ բոցերը:

Վարդավառ... կը պահենք մենք այդ անոյշ բառը, անոր մէջ զնելով օսկայն ուրիշ հոգի մը: